

6/2025,
noyabr-
dekabr
(№ 00080)

YOSHLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING INSTITUTSIONAL MEXANIZMLARI ASOSIDA KLASTER TIZIMIDA MOLIYAVIY MEXANIZMLARNI TAKOMILLASHTIRISH

Murodov Orif Jumayevich

Renessans ta'lim universiteti, t.f.d., professori

Email: orifakadem81@gmail.com

Xojiyev Ma'murjon Muxsinjon o'g'li

Guliston davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Email: mamurjonmuxsinovich@gmail.com

G'ulomov Haydarbek Ilyos o'g'li

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti, assistent

Email: haydarbekgulomov@gmail.com

DOI: https://doi.org/10.55439/EIT/vol13_iss6/795

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda klaster tizimi sharoitida paxta-tozalash korxonalarida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash muammolari hamda ularni bartaraf etishning institutsional va iqtisodiy mexanizmlari tahlil qilindi. So'nggi yillarda paxta-tozalash sanoatida past rentabellik, yuqori energiya xarajatlari, kredit yukining ortishi va ishlab chiqarish texnologiyalarining eskirishi korxonalar moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgani aniqlandi. Shu bilan birga, klaster tizimi doirasida qo'shilgan qiymat zanjirining yetarli darajada rivojlanmaganligi va ishlab chiqarishning cheklangan diversifikatsiyasi muammoni yanada chuqurlashtirmoqda. Tadqiqot jarayonida statistik tahlil, institutsional tahlil va iqtisodiy taqqoslash usullaridan foydalanildi. Empirik natijalar shuni ko'rsatdiki, paxta-tozalash korxonalarida moliyaviy muammolarning asosiy sabablari sifatida yuqori ishlab chiqarish tannarxi, kredit resurslaridan samarasiz foydalanish hamda paxta tolasini eksportining asosan xomashyo shaklida amalga oshirilishi namoyon bo'lmoqda.

Tadqiqot doirasida yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishning institutsional mexanizmlari asosida klaster tizimida moliyaviy mexanizmlarni takomillashtirishga qaratilgan konseptual model taklif etildi. Ushbu modelda moliyaviy barqarorlik darajasi yoshlar tadbirkorligi rivoji, institutsional qo'llab-quvvatlash, qo'shilgan qiymat hajmi va eksport ko'rsatkichlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik asosida baholandi. Olingan natijalar paxta klasterlarida to'liq chuqur qayta ishlash, yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish va eksportni kengaytirish moliyaviy barqarorlikni oshirishning asosiy yo'nalishlari ekanligini ko'rsatdi. Shuningdek, yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash orqali klaster tizimida yangi ishlab chiqarish yo'nalishlarini rivojlantirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omili sifatida ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Kalit so'zlar: paxta klasteri, paxta-tozalash sanoati, moliyaviy barqarorlik, yoshlar tadbirkorligi, institutsional qo'llab-quvvatlash, qo'shilgan qiymat, eksport salohiyati, iqtisodiy model, sanoat klasteri, moliyaviy mexanizm

Kirish

So‘nggi yillarda milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta‘minlashda yoshlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash muhim strategik yo‘nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Yoshlar jamiyatning eng faol qatlamlaridan biri bo‘lib, ularning tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish yangi ish o‘rinlarini yaratish, innovatsion g‘oyalarni iqtisodiyotga joriy etish hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ko‘plab mamlakatlarda yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish uchun turli institutsional mexanizmlar, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimlari hamda yangi biznes tashabbuslarini rag‘batlantirishga qaratilgan iqtisodiy choralar keng joriy etilmoqda.

Milliy iqtisodiyotda klaster tizimining rivojlanishi ishlab chiqarish jarayonlarini o‘zaro bog‘lash, qo‘shilgan qiymat zanjirini kengaytirish hamda mavjud resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlarini yaratadi. Ayniqsa qishloq xo‘jaligi va sanoat tarmoqlarida klaster tizimi ishlab chiqarish, qayta ishlash va tayyor mahsulot ishlab chiqarish bosqichlarini yagona iqtisodiy tizimga birlashtirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Paxta-tozalash sanoati ham milliy iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, ushbu sohada klaster tizimining joriy etilishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulotning qo‘shilgan qiymatini ko‘paytirish hamda eksport salohiyatini kengaytirish imkoniyatlarini yaratadi.

Shu bilan birga, paxta-tozalash sanoati korxonalarining faoliyatida qator iqtisodiy va moliyaviy muammolar ham kuzatilmoqda. Xususan, ayrim paxta-tozalash zavodlarida ishlab chiqarish texnologiyalarining eskirganligi, energiya resurslari xarajatlarining yuqoriligi, kredit yukining ortib borishi hamda paxta tolasi asosan xomashyo sifatida eksport qilinishi korxonalar rentabelligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Natijada ayrim korxonalar past darajadagi moliyaviy barqarorlik sharoitida faoliyat yuritmoqda yoki zarar bilan ishlash holatlari kuzatilmoqda.

Mazkur muammolarni bartaraf etishda ishlab chiqarish tizimini diversifikatsiya qilish, qo‘shilgan qiymat zanjirini kengaytirish hamda yangi biznes tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa yoshlar tadbirkorligini klaster tizimi bilan integratsiyalash orqali yangi innovatsion loyihalarni joriy etish, paxta tolasi asosida chuqur qayta ishlash korxonalarini tashkil etish hamda yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish imkoniyatlari paydo bo‘ladi. Bunday yondashuv bir tomondan yoshlar bandligini ta‘minlashga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan paxta-tozalash sanoati korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga yordam beradi.

Shu nuqtayi nazardan, yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishning samarali institutsional mexanizmlarini ishlab chiqish va ularni klaster tizimi doirasida qo‘llash dolzarb ilmiy va amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa yosh tadbirkorlar tashabbuslari asosida paxta tolasi va undan olinadigan mahsulotlarni chuqur qayta ishlashga qaratilgan yangi ishlab chiqarish yo‘nalishlarini yaratish hamda eksport hajmini oshirish imkoniyatlari katta iqtisodiy ahamiyatga ega.

Shundan kelib chiqib, mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishning institutsional mexanizmlari asosida paxta-tozalash sanoati klaster tizimidagi moliyaviy muammolarni bartaraf etishga qaratilgan innovatsion iqtisodiy modelni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot doirasida paxta-tozalash korxonalarining moliyaviy holati tahlil qilinadi, yoshlar tadbirkorligining iqtisodiy imkoniyatlari baholanadi hamda klaster

tizimida qo‘shilgan qiymat zanjirini kengaytirishga xizmat qiluvchi yangi ishlab chiqarish tashabbuslarini rivojlantirish mexanizmlari asoslab beriladi.

Shu asosda maqolada yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishning institutsional mexanizmlari asosida paxta-tozalash sanoati klaster tizimidagi moliyaviy muammolarni hal qilishga qaratilgan ilmiy model ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili

Iqtisodiy adabiyotlarda yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish masalalari turli ilmiy yo‘nalishlar doirasida keng o‘rganilgan. Xususan, tadbirkorlik nazariyasi, institutsional iqtisodiyot, klaster tizimi hamda innovatsion rivojlanish konsepsiyalari yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishning nazariy asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy rivojlanishdagi roli ko‘plab iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Xususan, tadbirkorlikning iqtisodiy o‘shidagi o‘rni va yangi biznes tashabbuslarining shakllanish jarayonlari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiyotdagi innovatsion o‘zgarishlarni tezlashtiruvchi omil ekanligini ko‘rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, yoshlar tadbirkorligi iqtisodiy rivojlanishning muhim harakatlantiruvchi kuchi sifatida qaraladi.

Institutsional iqtisodiyot nazariyasida iqtisodiy rivojlanish jarayonida davlat institutlari, qonunchilik tizimi, moliyaviy infratuzilma hamda tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlovchi iqtisodiy mexanizmlarning roli alohida ta‘kidlanadi. Institutsional mexanizmlar iqtisodiy faoliyat subyektlari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tartibga solish, bozor infratuzilmasini rivojlantirish hamda tadbirkorlik faoliyati uchun qulay iqtisodiy muhitni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish jarayonida institutsional qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish muhim ilmiy va amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Klaster iqtisodiyoti nazariyasi ham zamonaviy iqtisodiy rivojlanish jarayonlarida muhim ahamiyatga ega. Ushbu nazariyaga ko‘ra, iqtisodiy faoliyat subyektlarining hududiy va texnologik jihatdan o‘zaro bog‘langan holda faoliyat yuritishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, innovatsiyalarni joriy etish hamda qo‘shilgan qiymat zanjirini kengaytirish imkonini beradi. Klaster tizimi ishlab chiqarish, qayta ishlash, xizmat ko‘rsatish va savdo jarayonlarini o‘zaro bog‘lab, iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Paxta sanoati bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda ham ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, tolani chuqur qayta ishlash hamda eksport salohiyatini kengaytirish masalalari alohida o‘rganilgan. Tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, paxta xomashyosini chuqur qayta ishlash orqali yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish iqtisodiy samaradorlikni sezilarli darajada oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, paxta-tozalash korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta‘minlash uchun ishlab chiqarish tizimini modernizatsiya qilish hamda yangi ishlab chiqarish yo‘nalishlarini rivojlantirish zarurligi ta‘kidlanadi.

Innovatsion iqtisodiyot nazariyasida yangi g‘oyalar asosida tashkil etiladigan biznes tashabbuslari iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri sifatida qaraladi. Yangi biznes tashabbuslari orqali iqtisodiyotda innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish, yangi bozorlarni shakllantirish hamda iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirish imkoniyatlari kengayadi. Ayniqsa yosh tadbirkorlarning innovatsion loyihalari iqtisodiyotning turli tarmoqlarida yangi ishlab chiqarish yo‘nalishlarini yaratishga xizmat qiladi.

Klaster tizimi, institutsional iqtisodiyot va tadbirkorlik nazariyalarini o‘zaro uyg‘unlashtirish orqali yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishning samarali iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqish mumkin. Shu nuqtayi nazardan, yoshlar tadbirkorligini klaster tizimi bilan integratsiyalash, paxta tolasi asosida yangi ishlab chiqarish loyihalarini tashkil etish hamda qo‘shilgan qiymat zanjirini kengaytirish orqali paxta-tozalash sanoati korxonalarining moliyaviy barqarorligini oshirish imkoniyatlari mavjud.

Shu sababli mazkur tadqiqotda yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishning institutsional mexanizmlari asosida paxta-tozalash sanoati klaster tizimidagi moliyaviy muammolarni hal qilishga qaratilgan iqtisodiy model ishlab chiqish zarurati ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishning institutsional mexanizmlari asosida paxta-tozalash sanoati klaster tizimida yuzaga kelayotgan moliyaviy muammolarni tahlil qilish hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan iqtisodiy modelni ishlab chiqish maqsad qilingan. Tadqiqot jarayonida turli ilmiy usullar va iqtisodiy tahlil yondashuvlaridan foydalanildi.

Tadqiqot metodologiyasining nazariy asosini institutsional iqtisodiyot, tadbirkorlik nazariyasi hamda klaster iqtisodiyoti konsepsiyalari tashkil etadi. Ushbu nazariy yondashuvlar asosida yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari va ularning klaster tizimida qo‘llanish imkoniyatlari o‘rganildi. Tadqiqotda paxta-tozalash sanoati korxonalarining moliyaviy holati hamda klaster tizimining iqtisodiy samaradorligiga ta‘sir etuvchi omillar kompleks ravishda tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy usullardan foydalanildi: statistik tahlil, institutsional tahlil, iqtisodiy taqqoslash, klaster tizimini tahlil qilish hamda iqtisodiy modellashtirish usullari. Statistik tahlil yordamida paxta-tozalash korxonalarining ishlab chiqarish hajmi, eksport ko‘rsatkichlari, energiya xarajatlari va moliyaviy natijalari bo‘yicha ma‘lumotlar o‘rganildi. Institutsional tahlil orqali yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishga ta‘sir etuvchi davlat siyosati, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari hamda iqtisodiy muhit omillari tahlil qilindi. Iqtisodiy taqqoslash usuli yordamida turli hududlardagi klaster tizimlari faoliyati o‘zaro solishtirildi hamda paxta sanoati rivojlanishining iqtisodiy samaradorligi baholandi.

Tadqiqotning empirik asosini paxta-tozalash sanoati korxonalari faoliyati bo‘yicha statistik ma‘lumotlar, klaster tizimida faoliyat yuritayotgan xo‘jalik subyektlari ma‘lumotlari hamda eksport ko‘rsatkichlari tashkil etadi. Ushbu ma‘lumotlar asosida paxta-tozalash sanoati korxonalarining moliyaviy barqarorligi va iqtisodiy samaradorligiga ta‘sir etuvchi asosiy omillar aniqlab olindi.

Tadqiqot doirasida paxta-tozalash sanoati klaster tizimining moliyaviy barqarorligiga ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash uchun quyidagi iqtisodiy modeldan foydalanildi:

$$FS = f(YE, IC, VA, EX) \quad (1)$$

bu yerda:

FS — klaster tizimida faoliyat yuritayotgan korxonalarining moliyaviy barqarorlik darajasi;

YE — yoshlar tadbirkorligi darajasi;

IC — institutsional qo‘llab-quvvatlash darajasi;

VA — ishlab chiqarilgan mahsulotning qo‘shilgan qiymat darajasi;

EX — eksport hajmi.

Mazkur model orqali yoshlar tadbirkorligi, institutsional qo'llab-quvvatlash mexanizmlari hamda qo'shilgan qiymat zanjirining kengayishi paxta-tozalash sanoati korxonalarining moliyaviy barqarorligiga qanday ta'sir ko'rsatishi baholanadi. Shuningdek, model natijalari asosida klaster tizimida yangi ishlab chiqarish loyihalarini tashkil etish hamda yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish orqali eksport salohiyatini oshirish imkoniyatlari aniqlab beriladi.

Paxta-tozalash klasterlaridagi moliyaviy muammolar tahlili

Paxta-tozalash sanoati milliy iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, ushbu soha mamlakat qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash tizimida alohida o'rin egallaydi. So'nggi yillarda paxta yetishtirish va uni qayta ishlash jarayonida klaster tizimining joriy etilishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hamda qo'shilgan qiymat zanjirini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Shunga qaramasdan, ayrim paxta-tozalash korxonalarida moliyaviy barqarorlik bilan bog'liq muammolar saqlanib qolmoqda.

Paxta-tozalash korxonalarining moliyaviy muammolaridan biri past rentabellik darajasi hisoblanadi. Ayrim korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlarining yuqoriligi, texnologik uskunalarning eskirganligi hamda ishlab chiqarish samaradorligining pastligi natijasida korxonalar daromadlilik yetarli darajada ta'minlanmayapti. Natijada ayrim paxta-tozalash zavodlarida ishlab chiqarish jarayonlari zarar bilan yakunlanishi kuzatilmoqda.

Shuningdek, paxta-tozalash sanoatida energiya resurslari xarajatlarining yuqoriligi ham muhim muammolardan biri hisoblanadi. Paxta tolasi va boshqa mahsulotlarni qayta ishlash jarayonlari ko'p miqdorda elektr energiyasi va boshqa energiya resurslarini talab qiladi. Energiya narxlarining oshib borishi esa ishlab chiqarish tannarxining ko'tarilishiga olib keladi va bu holat korxonalarining moliyaviy natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Paxta-tozalash korxonalarida kuzatilayotgan yana bir muhim muammo kredit yukining oshib borishi bilan bog'liqdir. Klaster tizimi doirasida ishlab chiqarish jarayonlarini moliyalashtirish uchun ko'plab korxonalar bank kreditlaridan foydalanmoqda. Biroq kredit foiz stavkalarining nisbatan yuqori bo'lishi hamda kredit majburiyatlarining ortib borishi korxonalarining moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada ayrim korxonalarda qarz majburiyatlarining ortishi ishlab chiqarish faoliyatining samaradorligini pasaytiruvchi omilga aylanmoqda.

Paxta-tozalash sanoatida mavjud muammolardan yana biri paxta tolasi asosan xomashyo sifatida eksport qilinishi bilan bog'liqdir. Xomashyo eksporti qo'shilgan qiymat zanjirining to'liq shakllanishiga to'sqinlik qiladi. Agar paxta tolasi chuqur qayta ishlanib, tayyor mahsulot ishlab chiqarish yo'lga qo'yilsa, iqtisodiy samaradorlik sezilarli darajada oshishi mumkin. Biroq ayrim hududlarda qayta ishlash korxonalarining yetarli darajada rivojlanmaganligi ushbu imkoniyatlardan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda.

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, paxta-tozalash sanoati korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun qo'shilgan qiymat zanjirini kengaytirish, energiya samaradorligini oshirish hamda ishlab chiqarish tizimida yangi iqtisodiy mexanizmlarni joriy etish zarur. Ayniqsa, yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish orqali klaster tizimida yangi ishlab chiqarish tashabbuslarini shakllantirish, paxta tolasi asosida yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish hamda eksport hajmini oshirish imkoniyatlari mavjud.

Shu sababli paxta-tozalash klasterlari faoliyatida moliyaviy muammolarni hal qilish uchun yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishning institutsional mexanizmlarini joriy etish

muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv bir tomondan yangi ishlab chiqarish yoʻnalishlarini yaratishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan klaster tizimida iqtisodiy samaradorlikni oshirish va korxonalar moliyaviy barqarorligini mustahkamlash imkonini beradi.

1-jadval

Paxta-tozalash korxonalarida kuzatilayotgan asosiy moliyaviy muammolar quyidagi jadvalda umumlashtirilgan.

Muammo	Sababi	Natijasi
Past rentabellik	ishlab chiqarish xarajatlari yuqori	foyda kamayadi
Energiya xarajatlari	eskirgan texnologiyalar	tannarx oshadi
Kredit yukining ortishi	foiz stavkalari yuqori	moliyaviy bosim kuchayadi
Xom eksport	chuqur qayta ishlash yetarli emas	qoʻshilgan qiymat past

Yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishning institutsional mexanizmlari

Milliy iqtisodiyotda yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish iqtisodiy oʻsishni jadallashtirish, yangi ish oʻrinlarini yaratish hamda ishlab chiqarish tizimining innovatsion rivojlanishini taʼminlashda muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, sanoat va qishloq xoʻjaligi bilan bogʻliq tarmoqlarda yosh tadbirkorlarning yangi ishlab chiqarish tashabbuslarini qoʻllab-quvvatlash iqtisodiyotning tarkibiy jihatdan yangilanishiga xizmat qiladi. Shu sababli yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishning samarali institutsional mexanizmlarini shakllantirish dolzarb iqtisodiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Institutsional mexanizmlar deganda tadbirkorlik faoliyatini qoʻllab-quvvatlovchi davlat siyosati, moliyaviy qoʻllab-quvvatlash tizimi, soliq imtiyozlari, kredit mexanizmlari hamda tadbirkorlik infratuzilmasini rivojlantirishga qaratilgan iqtisodiy chora-tadbirlar majmuasi tushuniladi. Ushbu mexanizmlar yosh tadbirkorlarning yangi biznes tashabbuslarini amalga oshirishga qulay iqtisodiy muhit yaratadi hamda ishlab chiqarish faoliyatining barqaror rivojlanishini taʼminlaydi.

Paxta-tozalash sanoati klaster tizimida yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish ayniqsa muhim ahamiyatga ega. Chunki paxta tolasi asosida yangi ishlab chiqarish yoʻnalishlarini tashkil etish orqali qoʻshilgan qiymat zanjirini kengaytirish imkoniyati mavjud. Agar paxta tolasi faqat xomashyo sifatida eksport qilinsa, iqtisodiy samaradorlik nisbatan past boʻladi. Aksincha, tolani chuqur qayta ishlash orqali tayyor mahsulot ishlab chiqarish yoʻlga qoʻyilsa, yuqori qoʻshilgan qiymat shakllanadi va eksportdan olinadigan daromad sezilarli darajada ortadi.

Shu nuqtayi nazardan, yoshlar tadbirkorligini paxta klasterlari bilan integratsiyalash muhim iqtisodiy imkoniyatlarni yaratadi. Yosh tadbirkorlar tomonidan tashkil etiladigan yangi ishlab chiqarish korxonalarini paxta tolasi asosida turli tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishga yoʻnaltirilishi mumkin. Bunday ishlab chiqarish yoʻnalishlariga ip-kalava, toʻqimachilik mahsulotlari, tayyor kiyim-kechak hamda boshqa sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish kiradi. Natijada klaster tizimi doirasida paxta xomashyosini chuqur qayta ishlash imkoniyati kengayadi.

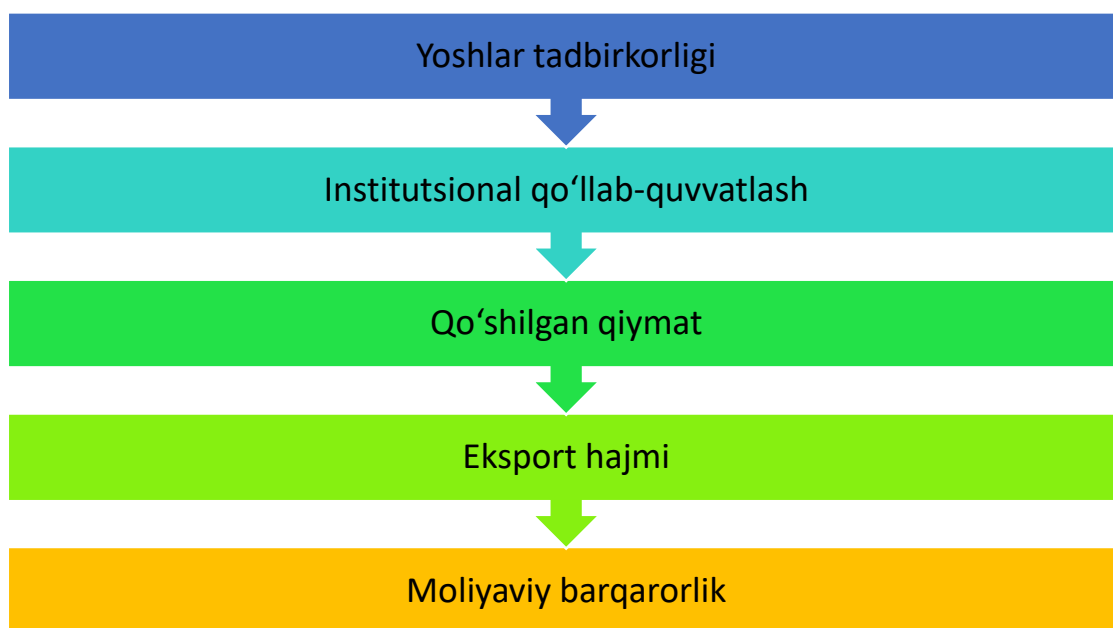
Yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish uchun quyidagi institutsional mexanizmlarni joriy etish muhim ahamiyatga ega:

- yosh tadbirkorlar uchun imtiyozli kreditlar ajratish;
- yangi ishlab chiqarish korxonalarini tashkil etish uchun soliq imtiyozlari berish;

- klaster tizimida yoshlar biznes loyihalarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash;
- innovatsion ishlab chiqarish tashabbuslarini rag'batlantirish;
- eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish faoliyatini rivojlantirish.

Mazkur mexanizmlar asosida yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish paxta-tozalash klasterlarida yangi ishlab chiqarish tarmoqlarining shakllanishiga xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida paxta tolasi asosida qo'shilgan qiymat zanjirini kengaytirish, eksport salohiyatini oshirish hamda klaster tizimida faoliyat yuritayotgan korxonalar moliyaviy barqarorligini mustahkamlash imkonini beradi.

Shu sababli paxta-tozalash sanoati klaster tizimida yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishning institutsional mexanizmlarini takomillashtirish orqali yangi ishlab chiqarish tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash hamda paxta tolasi asosida yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish muhim iqtisodiy ahamiyat kasb etadi.

1-rasm. Yoshlar tadbirkorligini institutsional qo'llab-quvvatlash orqali moliyaviy barqarorlikka erishish mexanizmi

Paxta klasterlarida moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning yangi modeli

Paxta-tozalash sanoati klaster tizimida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish, qo'shilgan qiymat zanjirini kengaytirish hamda yangi iqtisodiy mexanizmlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Mavjud sharoitda ayrim paxta-tozalash korxonalarining past rentabellik bilan ishlashi, kredit yukining ortib borishi hamda paxta tolasi asosan xomashyo sifatida eksport qilinishi iqtisodiy samaradorlikni pasaytiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Mazkur muammolarni bartaraf etishda yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishga asoslangan yangi iqtisodiy modelni joriy etish muhim imkoniyatlarni yaratadi. Ushbu model paxta klasterlari doirasida yosh tadbirkorlarning yangi ishlab chiqarish tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, paxta tolasi asosida chuqur qayta ishlash korxonalarini tashkil etish hamda yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirishga qaratilgan.

Taklif etilayotgan modelga ko'ra, paxta klasterlari tarkibida yoshlar tadbirkorligi subyektlari faoliyatini rivojlantirish orqali yangi ishlab chiqarish yo'nalishlari shakllantiriladi.

Bunda yosh tadbirkorlar tomonidan tashkil etiladigan kichik va o'rta ishlab chiqarish

korxonalari paxta tolasi asosida tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishga ixtisoslashadi. Natijada klaster tizimida xomashyoni chuqur qayta ishlash jarayonlari kengayadi va mahsulotning qo‘shilgan qiymati oshadi.

Mazkur modelning asosiy maqsadi paxta tolasi asosida yaratilayotgan qo‘shilgan qiymat zanjirini kengaytirish orqali paxta-tozalash korxonalarining moliyaviy barqarorligini oshirishdan iboratdir. Agar paxta tolasi faqat xomashyo sifatida eksport qilinsa, iqtisodiy samaradorlik nisbatan past bo‘ladi. Aksincha, tolni klaster tizimining o‘zida qayta ishlash orqali ip-kalava, mato, tayyor to‘qimachilik mahsulotlari hamda boshqa sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish mumkin. Bu esa ishlab chiqarish jarayonida qo‘shilgan qiymatning bir necha barobar oshishiga olib keladi.

Taklif etilayotgan model doirasida yoshlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash uchun quyidagi iqtisodiy mexanizmlarni joriy etish zarur:

- yosh tadbirkorlar uchun imtiyozli kredit resurslarini ajratish;
- klaster tizimida yangi ishlab chiqarish korxonalarini tashkil etish uchun moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish;
- yoshlar biznes tashabbuslarini rag‘batlantirish uchun soliq imtiyozlarini joriy etish;
- paxta tolasi asosida yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirish;
- eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish faoliyatini qo‘llab-quvvatlash.

Mazkur modelni amalga oshirish natijasida paxta klasterlari faoliyatida yangi iqtisodiy imkoniyatlar yuzaga keladi. Birinchidan, yoshlar tadbirkorligi orqali yangi ishlab chiqarish korxonalari tashkil etiladi va yangi ish o‘rinlari yaratiladi. Ikkinchidan, paxta tolasi asosida chuqur qayta ishlash jarayonlari kengayadi va qo‘shilgan qiymat zanjiri rivojlanadi. Uchinchidan, yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish orqali eksport hajmi ortadi hamda klaster tizimida faoliyat yuritayotgan korxonalar moliyaviy barqarorligi mustahkamlanadi.

Shu sababli paxta-tozalash sanoati klaster tizimida yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishning institutsional mexanizmlarini takomillashtirish orqali yangi ishlab chiqarish loyihalarini joriy etish hamda paxta tolasi asosida yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish milliy iqtisodiyot rivojlanishining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Natijalar muhokamasi

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, paxta-tozalash sanoati klaster tizimida moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash uchun ishlab chiqarish jarayonlarini diversifikatsiya qilish hamda qo‘shilgan qiymat zanjirini kengaytirish zarur. Tahlillar natijasida aniqlanishicha, paxta tolasi asosan xomashyo sifatida eksport qilinayotgan sharoitda iqtisodiy samaradorlik nisbatan past bo‘lib qolmoqda. Bunday holat klaster tizimida faoliyat yuritayotgan paxta-tozalash korxonalarining rentabelligi pasayishiga olib kelmoqda.

Tadqiqot davomida paxta-tozalash korxonalarining moliyaviy muammolari sifatida energiya xarajatlarining yuqoriligi, kredit majburiyatlarining ortib borishi hamda ishlab chiqarish texnologiyalarining eskirganligi aniqlab berildi. Ushbu omillar korxonalar faoliyatining iqtisodiy samaradorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatib, ayrim hollarda korxonalarining zarar bilan ishlashiga sabab bo‘lmoqda.

Taklif etilgan iqtisodiy model natijalari shuni ko'rsatadiki, yoshlar tadbirkorligini klaster tizimi bilan integratsiyalash orqali paxta tolasi asosida yangi ishlab chiqarish yo'nalishlarini rivojlantirish mumkin. Bunda yosh tadbirkorlar tomonidan tashkil etiladigan yangi ishlab chiqarish korxonalarini paxta tolasi asosida yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishga yo'naltiriladi. Natijada klaster tizimida ishlab chiqarish zanjiri kengayadi hamda iqtisodiy samaradorlik ortadi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatadiki, paxta tolasi asosida chuqur qayta ishlash jarayonlarini rivojlantirish orqali eksport salohiyatini oshirish mumkin. Tayyor mahsulotlar eksporti xomashyo eksportiga nisbatan yuqori darajadagi daromad keltiradi. Shu sababli klaster tizimi doirasida tolani chuqur qayta ishlashga asoslangan yangi ishlab chiqarish loyihalarini joriy etish iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish orqali klaster tizimida yangi ishlab chiqarish tarmoqlarining shakllanishi paxta-tozalash korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, yangi ishlab chiqarish korxonalarining tashkil etilishi hududlarda bandlik darajasining oshishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishning institutsional mexanizmlari asosida paxta-tozalash sanoati klaster tizimidagi moliyaviy muammolarni bartaraf etish imkoniyatlari asoslab berildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, paxta klasterlari doirasida yangi ishlab chiqarish tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash hamda tolani chuqur qayta ishlash jarayonlarini kengaytirish korxonalar moliyaviy barqarorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Paxta tolasi asosan xomashyo sifatida eksport qilinayotgan sharoitda iqtisodiy samaradorlik nisbatan past darajada qolmoqda. Tolani klaster tizimining o'zida chuqur qayta ishlash orqali yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish esa eksportdan olinadigan daromadni sezilarli darajada oshirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- paxta klasterlari doirasida yosh tadbirkorlarning ishlab chiqarish loyihalarini qo'llab-quvvatlash;
- yosh tadbirkorlar uchun imtiyozli kredit resurslari va moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish;
- paxta tolasi asosida chuqur qayta ishlash korxonalarini tashkil etishni rag'batlantirish;
- yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish;
- eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish loyihalarini rivojlantirish.

Mazkur chora-tadbirlarni amalga oshirish natijasida paxta-tozalash sanoati klasterlarining iqtisodiy samaradorligi oshadi, korxonalar moliyaviy barqarorligi mustahkamlanadi hamda milliy iqtisodiyotning eksport salohiyati kengayadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiliklari

Mazkur tadqiqotda paxta-tozalash sanoati klaster tizimida moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan yangi nazariy va amaliy yondashuvlar ishlab chiqildi. Tadqiqot natijasida quyidagi ilmiy yangiliklar asoslab berildi:

1. Paxta-tozalash sanoati klasterlarida moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish muhim iqtisodiy omil ekanligi ilmiy jihatdan asoslab berildi hamda ushbu omilning qo'shilgan qiymat zanjirini kengaytirishdagi roli tahlil qilindi.

2. Paxta klasterlari faoliyatida moliyaviy barqarorlikni baholash uchun moliyaviy ko'rsatkichlar, institutsional qo'llab-quvvatlash, eksport hajmi va qo'shilgan qiymat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ifodalovchi iqtisodiy model taklif etildi.

3. Paxta tolasi asosida chuqur qayta ishlash jarayonlarini kengaytirish orqali klaster tizimida qo'shilgan qiymatni oshirish hamda korxonalar moliyaviy barqarorligini mustahkamlash imkoniyatlari ilmiy asoslab berildi.

4. Paxta klasterlari doirasida yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan iqtisodiy mexanizmlar tizimi ishlab chiqildi hamda uning hududiy iqtisodiyot rivojlanishiga ta'siri ko'rsatib berildi.

5. Paxta-tozalash korxonalarining moliyaviy muammolarini bartaraf etish uchun ishlab chiqarish diversifikatsiyasi, eksportni rivojlantirish va yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishga asoslangan iqtisodiy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Murodov O.J., Khusanov D.N. Financial mechanisms for improving liquidity and risk management in cotton ginning enterprises: evidence from uzbekistan//“Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali. 1/2026, yanvar- fevral (№ 00081). 170-182. P.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2017). PQ-3408-sonli qaror: “Paxtachilik tarmog'ini boshqarish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida.”

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining (2002) PF-3161-son farmoni: “Paxta tozalash sanoati korxonalarida hisob va hisobot tizimini takomillashtirish ustidan nazoratni kuchaytirish” bayonnomasi.

4. Matnazarov O. (2018). Davlat moliyaviy nazorati bosh boshqarmasi endi paxta tozalash korxonalarida ham nazoratni amalga oshiradi. Kun.uz, 18.05.2018.

5. Ilxomlonova F. M. (2025). Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy menejment tizimini takomillashtirish. (Monografiya). Toshkent: High Future Publishing.

6. Muratov R.S, DJalalova I.A, Oripov S.Sh. Korxonalar iqtisodiyoti. Darslik. -T.: “Fan va texnologiya”, Toshkent-2014, 424 bet.

7. Ubraimov Sh.R., Korxonani boshqarishning mohiyati va xususiyatlarini asoslashning nazariy tamoyillari// “Innovations in Science and Technologies” ilmiy-elektron jurnali ISSN: 3030-3451.(2) 2025 yil. 6-son. 296-302-bet.

8. Murodov O.J., Yangi O'zbekiston iqtisodiyotida korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish omillari: islohotlar, sertifikatlash va iste'molchi talablari integratsiyasi//Guliston davlat universiteti axborotnomasi. Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2025. № 3. 193-198 bet.

9. Murodov O.J., Davlat korxonalarini isloh qilishning zamonaviy bosqichlari va O'zbekistonning xususiylashtirish modeli//Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>. 2025-yil, oktyabr. № 10-son. 1492-1496-bet.

10. Murodov O.J., Paxta tozalash korxonalarini tashkil etish va tugatish jarayonlarida moliyaviy mexanizmlarni takomillashtirish // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali. 4/2025, iyul-avgust (№ 00078), 101-108-Bet.